

Hverdagstvang i private rum¹



Karen Christensen er sosiolog, med doktorgrad fra 1997 på avhandlingen «Omsorg og arbejde». Hun er ansatt som førsteamanuensis ved Sosiologisk institutt, Universitetet i Bergen og har siden 1999 arbeidet med forskning for funksjonshemmede.

Introduktion

Diskussioner om tvang har ofte en tendens til at være koncentreret særligt om det, som vi kan kalde en aktiv indgriben i et forhold. Denne forståelse har i videre forstand med en traditionel opfattelse af magt at gøre, nemlig som noget man aktivt tager i brug og anvender negativt overfor andre. Overfører vi denne forståelse til psykisk udviklingshæmmede i bofællesskaber, vil dette typisk resultere i f.eks. en nærmere gennemgang af det, som kommer ind under kapitel 6A i Sosialtjenesteloven. Formålet med dette kapitel i loven er netop at forhindre tvangsbrug overfor psykisk udviklingshæmmede. Set fra et sådant perspektiv vil man få et greb om dé forhold, som sættes på dagsordenen som mulige indgreb, og som derfor må begrundes og godkendes for at kunne gennemføres. Dette handler ofte om nogen tilspidsede magt-situationer og ikke mindst handler det altså om situationer, som sættes på dagsordenen, enten af et personale eller andre. Denne type af tvang er jeg ikke optaget af i denne artikel. Jeg er derimod optaget af det, som kommer ind under denne tvangsproblematik i en *hverdaglig social praksis*. Min ambition er med andre ord at vise nødvendigheden af at udvide den traditionelle forståelse af begrebet tvang. Og den indfaldsvinkel, som jeg har valgt til at vise dette, består i, at jeg på baggrund af et empirisk materiale vil se nærmere på hvilke muligheder psykisk udviklingshæmmede, som bor i bofællesskaber, har for at udvikle deres personlige egenskaber og interesser.

Empirien er hentet fra en studie af tjenester for psykisk udviklingshæmmede i bofællesskaber (Christensen og Nilssen 2003).² Hovedmetoderne for indsamling af data har været personlige interview og observation med nogen grad af deltagelse. Totalt set har vi et datamateriale fra 7 ugers observation og 27 interview med ansatte, indsamlet i 6 bofællesskaber på det norske Vestland.³ Og det er et særtræk ved vores empiri, at den indeholder vigtige

variationer ved bofællesskaber i forhold til ressourcer hos beboere, bofællesskabets beliggenhed, om bofællesskabet har fællesareal eller ikke og endelig i forhold til hvor dominerende personalets teoretiske fagkompetence er. I tillæg til dette hovedmateriale materiale indgår også et klagesagsmateriale, som omfatter formelle klager i henhold til Sosialtjenesteloven over støttekontakttilbudet for psykisk udviklingshæmmede.

Jeg vil i det følgende starte med kort at redegøre for et teoretisk perspektiv på denne problematik om hverdagsvang i bofællesskaber. Derefter vil jeg anvende dette perspektiv i forhold til tre områder af hverdagslivet for beboere i bofællesskab: hjemmet, nærmiljøet og fritiden.

Privat og offentligt

Det er én måde at nærme sig en problematik om tvang i en hverdagspraksis på at gå ind i dikotomien om privat og offentligt. Afhængig af hvilke kriterier som lægges til grund for denne dikotomi, vil dette resultere i forskellige tematikker (Weintraub 1997).

Vi kan se på privat og offentligt som forskellige ansvarsområder i forhold til mennesker, som er afhængige af fællesskabets hjælp. I et sådant perspektiv kan vi få frem, at velfærdsstaten har påtaget sig et ansvar overfor mennesker med psykisk udviklingshæmning og har delegeret det til kommunerne. Derved kan man sige, at familien som en ellers vigtig (privat) ansvarsaktør på dette område har fået aflastning. Vi kan også se på privat og offentligt som forskellige rammer for sociale relationer. En institution vil således skabe helt andre rammer for de sociale relationer

Dette handler ofte om nogen tilspidsede magt-situationer

her end f.eks. et hjem. Og endelig kan vi se på privat og offentligt som forskellige områder for beslutninger i samfundet. Her har vi på den ene side hele det offentlige system gennem staten/

fylkerne/kommunerne og på den anden side borgerne, som møder dette offentlige system. Et af de centrale spørgsmål, som kan udledes af et sådant

perspektiv er hvilke muligheder beboerne gives for at deltage i det offentlige og beslutningerne her. Dette er med andre ord en diskussion om muligheden for at **deltage** i samfundets beslutninger på forskellige områder.

Alle tre forståelser bliver vigtige i denne artikel, og alligevel er det særligt den tredje, som fører til kernen i den problematik, jeg vil tage op her. Velfærdsstaten har påtaget sig et (samfundsmæssigt) ansvar for at yde tjenester til psykisk udviklingshæmmede, og når disse bor i bofællesskaber, skal tjenesterne udføres indenfor nogen rammer, som formelt set skal styres af beboere selv. Her har vi et første modsætningsforhold: nemlig modsætningen mellem at de ansatte skal udføre et arbejde ud fra et offentligt

regelværk i et eget (privat) hjem til beboerne.

Modsætningsforholdet tydeliggøres gennem de forskellige «projekter»

henholdsvis beboere og

personale har: mens beboerne skal leve et hverdagsliv, befinder de ansatte sig et sted i en erhvervskarriere.⁴ Et andet vigtigt modsætningsforhold, som på den måde kommer frem, er at beboerne samtidig med, at de har en egen bolig eller lejlighed i et bofællesskab, også netop befinder sig i bofællesskabet, fordi de er afhængige af fællesskabets hjælp. Spørgsmålet jeg vil give empirisk indsigt i, er følgende: hvad

Det kunstige i dette ligger altså i, at den «forkerte» person skaber hjemmet

viser vores studie om beboernes muligheder for at deltage i det, som kommer fra et nationalt niveau og gennem en proces implementeres i den lokale kontekst i kommuner, som bofællesskabet udgør? Og for at gøre dette på en måde, som er relevant ud fra analysen i projektet vil jeg herefter indføre et begreb, som jeg med inspiration fra privat-offentlig variationerne vil kalde for «private rum».

Generelt set vil jeg forstå disse «private rum» som nogen rammer indenfor hvilke beboerne skulle have mulighed for at udvikle og udfolde egne personlige ønsker, interesser og behov. Jeg vil med andre ord forstå *private rum som områder for selvudfoldelse*. Dette handler således

ikke bare om at overleve i hverdagen – men om at få mulighed for at udvikle de potentialer og individuelle præferencer, som det enkelte menneske har. Det handler kort og godt om

at få mulighed for egenkontrol. Private rum kan nok i en mere snæver forståelse bestå af fysiske rum som dem, der f.eks. findes i boligen. Her er der altså tale om rum, der kan give mulighed for at være uden indsyn, kontrol og registrering og således udgøre rum for selvudfoldelse. Pointen i denne sammenhæng er imidlertid ikke bare, om noget ses eller ikke ses af «offentlige øjne», men derimod om beboerne får mulighed for egenkontrol. Det «private» handler altså om egenkontrol. Derfor er det for snævert og utilstrækkeligt kun at forstå private rum i fysisk forstand. Vi må i tillæg forstå private rum i en identitetsmæssig forstand. Først da får vi egenkontrol, selvudfoldelse og personlig integritet ind i billedet. Set fra velfærdsstatens tjenesteyderperspektiv handler den mere generelle ambition i dette om at synliggøre nogen af de komplikationer, der er forbundet med at håndtere disse

typer *private rum* hos mennesker med stor grad af afhængighed af andre.

Følgende citat beskriver, hvad intentionerne fra nationalt hold er på dette område:

«Familie- og privatlivet er vernet av folkerettslige konvensjoner og er omtalt i FNs standardregler for funksjonhemmede. Den europeiske menneskerettekonvensjon sier i artikkel 8 at enhver har rett til respekt for sitt privatliv og familieliv, sitt hjem og sin korrespondanse. Videre fremgår det av artikkel 17 i Den internasjonale konvensjonen om sivile og politiske rettigheter at ingen må utsettes for vilkårlige eller ulovlige inngrep i privat- eller familieliv.» (NOU 2001 22: 241)

Derfor er det for snævert og utilstrækkeligt kun at forstå private rum i fysisk forstand

Intentionerne er altså helt klare. Psykisk udviklingshæmmede har ret til respekt for et privatliv. Det, jeg vil gøre i det følgende, er at anskueliggøre dette empirisk ved at gå

ind og se nærmere på hvilke muligheder psykisk udviklingshæmmede gives for at have og udvikle et privatliv. Der findes en række områder, det kan være vigtigste at belyse nærmere for at udrede dette. I denne artikel vil jeg koncentrere mig om boligen, nærmiljøet og fritiden.⁵ Og spørgsmålet er altså hvilke muligheder de psykisk udviklingshæmmede gives for egenkontrol i disse rum.

Aktør i eget hjem?

Hvis det sted, den funktionshæmmede bor, bare var en bolig, ville udfordringerne på dette velfærdsområde begrænse sig til at bygge nok og tilpassede boliger. Når den enkelte funktionshæmmede er flyttet ind i en bolig, findes der imidlertid andre og nye store udfordringer. Hverdagslivsforskning om hjemmet har vist, at boligen også repræsenterer en livshistorie; den

udtrykker værdier, som er vigtige for den, som bor der (Gullestad 1989: 57). Det betyder noget for os, hvordan vi bor, fordi det netop ikke bare er et fysisk opholdssted. Forskningen viser, at det er centralt både at skelne mellem en *bolig* og et *hjem*, men ikke mindst også at forstå at begge er vigtige at forholde sig til. Og ikke mindst er det vigtigt at forstå, at det vi bor i, i udgangspunktet kun er en bolig. Men for at det skal blive et hjem, må vi gøre noget aktivt med det.

Men hvilket billede tegner sig, når vi har med mennesker med funktionshæmning at gøre? Når man går og ser på disse bofællesskabslejligheder kan man umiddelbart få indtryk af, at der ikke findes nævneværdige forskelle sammenlignet med andres boliger. Et nærmere indsyn i vores empiriske materiale giver imidlertid et helt andet svar: nemlig at disse mennesker i større grad end dem uden funktionshæmninger er afhængige af, at *andre* bidrager til at skabe dette hjem. De andre kan være velfærdsstatens ansatte, familie, venner, og frivillige for at nævne de vigtigste aktører her. Det specifikke for disse mennesker i bofællesskaber er altså, at de i mindre grad selv er aktører i konstruktionen af boligen som hjem; de er i mindre grad end andre aktører i den selvpræsentation, som boligen kan være og den identitetsramme som hjemmet også kan være.

Det, som vores studie viser i forhold til hvad personalet gør i beboernes bolig, er at de prøver at efterleve bestemte normer om hjemmet, også selvom de kan føle det kunstigt at skulle behandle det som et hjem:

Vi jobber sånn at vi skal få boligen til å virke mest mulig som et naturlig hjem. Altså vi

hjelper de med morgenstell, matlaging, vi skal og gi de et rimeligt dagtilbud. Og fritidsaktiviteter utenom det... Hovedmålsetningen er jo at de skal være med å vaske opp og legge på plass tøy og litt sånn.

(Fra interview med en miljøarbejder, som er i færd med at tage omsorgsarbejderuddannelsen, bofællesskab 3.)

Hverdagslivsforskning om hjemmet har vist, at boligen også repræsenterer en livshistorie

En del af dette med hjemmet handler altså om, at beboeren skal udføre huslige arbejdsopgaver for at dette bliver et hjem. Normen om at den, som har et hjem også må sørge for orden, vaske, rydde op m.m. overføres til beboerne i bofællesskab. Denne norm findes traditionelt i arbejderklassen. At vi har forskning, som tydeligt viser, at der findes klasse-mæssige variationer i smag (Bourdieu 1995), og dermed i hvordan f.eks. et hjem holdes hos befolkningen – er altså et forhold, som ikke er taget med i betragtning i bofællesskabet. Dermed overføres én norm for hvordan man holder et hjem, til dem, der ikke antages at kunne tage beslutninger om dette selv. Det fremgår af citatet, at den ansatte mest opfatter bostedet som en bolig og selvfølgelig gør sit for at bidrage til, at det ligner et hjem.

Men når denne ansatte alligevel ikke oplever at kunne gøre dette til et «naturligt hjem», er det sandsynligvis, fordi hun må skabe det, som

egentlig beboeren selv skulle have skabt, såfremt der faktisk skulle være tale om et hjem. Det kunstige i dette ligger altså i, at den «forkerte» person skaber hjemmet.

Ud fra dette skulle man måske tro, at normen om hvordan et hjem (bør) holdes i højere grad forsvinder hos personalet, når man har med beboere at gøre, som selv er i stand til at tage

valg i forhold til hvordan de vil bo og bruke deres bolig. Men et eksempel fra vores empiri illustrerer, at dette slet ikke behøver være tilfældet. Her oppfatter personalet det som et problem, at en beboer stadig er i gang med store byggeprosjekter, som gjør lejligheden ufremkommelig og får den til å ligne en byggeplads. Beboeren selv synes imidlertid at trives med disse prosjekter, selvom de kan virke meningsløse for andre og altså af personalet oppfattes som ødelæggende for hyggen i lejligheden (fra observation i bofællesskab 4).

Selvhushold med et ryddet hjem er således en norm for hjemmet, som kan overføres til et bofællesskab, hvor enten ingen andre normer fra før er utviklet eller hvor det er let at «udkonkurrere» eventuelle andre normer. Eftersom en del af beboerne har baggrund i et langvarig institusjonsliv, hvor selvhushold ikke eksisterer andet end som terapi, fordi der er personale ansatt til dette, innebærer denne norm, at personalet må bruke til dels store anstrengelser på å få beboeren til å drive med dette selvhushold. Fordi dette er et krevende arbeid og der kanskje ikke alltid er god tid, er det én vei ut af dette for et travelt personale, å overta disse gøremål selv. Og denne overtakelse kan da styrkes af, at hjemmet ikke oppfattes som et hjem – hvorfor skulle man da egentlig følge normen om selvhushold.

Interviewer: *Tar det ikke veldig mye kortere tid hvis man selv gjør det hele?*

Informant: *Det er vel kanskje derfor vi gjør det. (Dette siges mens informanten småler, min bemerkning)*

(Fra interview med samme miljøarbeider, bofællesskab 3.)

Informantens latter understreger, at denne praksis ikke oppleves korrekt og meningsfull. Og travelheden kan altså være én mulig forklaring på dette. En mere dybtliggende forklaring på dette er imidlertid knyttet til magtforholdet mellom personale og beboer, som gjør det enkelt å «overta». Overtagelsen er således nok en aktiv anvendelse af magt (uden at dette nødvendigvis handler om krænkelser). Men samtidig viser vores materiale også, at dette slet ikke behøver oppfattes sådan af personalet, som utfører disse handlinger. Snarere tvertimod finner vi, at personalet hverken ønsker å fratage beboerne egne utførelser eller pålegge dem andres husholdsnormer. Det er en udbredt egen-

karaktistikk blant våre informanter å kalde seg selv for «gjest» i hjemmet til beboerne:

Etisk synes jeg vi skal være veldig forsiktig. Vi skal huske på at vi er gjest i deres hjem. Det er det

første budet vi må huske på. Det er veldig enkelt å si at de gardenene synes jeg var fine og nå må vi skifte ut det, nå må vi skifte ut det, men det er ikke mitt hjem, og du går ikke inn til naboen din og sier at ved du hvad, de gardenene er så stygge at nå må du skifte dem (ler). Men altså du jobber så tett innpå her at du tenker ah, nå må vi få de vekk, nå må vi gjøre noe for å få det koselig her. Men faktisk så er det her familie inne i bildet, som synes at hjemmet til dattera er søtt, helt greit, og det må i hvert fall vi akseptere og respektere. Å respektere deres liv så langt det lar seg gjøre. Men allikevel så er vi her for at deres liv, livskvaliteten deres skal bli bedre. Men vi må alltid ha i bakhodet at det er ikke vårt hjem, og vi er gjester. Det er viktig. Selv om det er klart, det kan virke litt rart å si at du er gjest, fordi du går inn og styrer veldig mye, men det er jo fordi ellers så hadde den livskvaliteten vært null, det hadde ikke vært

noen ting. Så det er jo derfor. Ellers så har ikke jeg så mye mer å si om akkurat det, fordi det etiske, det har vi vel satt i fokus veldig tidlig, og det kunne du gjerne høre da jeg fortalte til lærlingen helt nedpå, hvor viktig det er at vi eksempelvis banker på døren før vi går inn, ja. Ikke fordi at nogen sier lukk opp, men vi gir et tegn på at vi kommer, fordi vi vet jo at ingen sier lukk opp.

(Fra interview med hjelpepleier i værnepleje, bofællesskab 6.)

Citatet illustrerer med al tydelighed hvor dilemmafyldt dette arbejde er. De ansatte skal være gæster, selvom de også skal styre beboernes livskvalitet. De skal banke på, uanset om nogen kan svare eller ikke. Og de må se på grimme gardiner, selvom de kunne ha lyst til at skifte dem ud, fordi de skal se på dem hver eneste dag. Det er som en pseudoverden, der for enhver pris skal holdes i gang, selvom forudsætningerne for den ikke eksisterer. Også vore observationsdata understøtter denne modsigelsesfulde position hos de ansatte. En af de ansatte kaldte sig selv for «gæst» – men gav os også en beretning om, at hun i en af beboernes lejligheder fandt en ting, som var «så styg», som hun sagde, at hun var nødt til at fjerne genstanden (fra observation i bofællesskab 6).

Vi har også andre data, som tydeliggør, hvor let «gæsterollen» brydes: En af vores beboere (fra bofællesskab 6) havde anskaffet sig en guldfisk og det gav ham en speciel glæde at fodre denne guldfisk en gang om dagen. Denne beboer havde autistiske træk og i en periode havde han ifølge personalet en del afvig, og med henblik på at undgå disse afvig, fik han ikke lov til at made sin guldfisk. Private anskaffelser, som beboerne kan

gøre (sammen med familie eller andre) betragtes altså ikke nødvendigvis kun som private ejendele, men kan altså f.eks. blive brugt i sanktionsøjemed som et behandlingsinstrument. I dette eksempel blev handlingen af personalet legitimeret gennem en behandlingsmetode (kaldt målrettet miljøarbejde) og en privat egendel blev brugt i en offentlig organiseret behandlingsmetode.

Dette er i princippet det samme som det, der skete med den beboer, som – når han gjorde det han skulle uden at få afvig – fik belønning i form af penge, som var hans egne (fra observation i bofællesskab 6). At beboerne ejer private genstande, midler m.m. betyder altså ikke, at disse genstande ikke kan røres eller bruges af andre.

Begrebet «privat ejendom» har således indenfor bofællesskabet et helt andet meningsindhold end det, som det traditionelt tillægges i samfundet.

Den private ejendom får i stedet funktion som nogen midler, personalet har mulighed for at anvende i den hensigt de ønsker.

Men for at konkludere på dette, så er altså beboernes muligheder for at blive aktører i deres eget privatliv i stor grad afhængig af de muligheder de får for dette. Sagt på en anden måde, har beboerne i udgangspunktet ikke magt. Pointen er netop, at de må gives magt. De må gives muligheder for at få egenkontrol, eftersom vi ikke kan kræve af mennesker, som er afhængige af fællesskabets hjælp i hverdagen, at de tager denne selv. Og ønsket om at være i gæsterollen viser, at disse muligheder gives med udgangspunkt i et dilemma. På den ene side ønsker personalet at gøre op med rollen som formyndere, altså som et autoritært personale. På den anden side er det simpelthen ikke muligt

Begrebet «privat ejendom» har således indenfor bofællesskabet et helt andet meningsindhold end det, som det traditionelt tillægges i samfundet.

at være gæst, når man samtidig er ansat til netop at gøre noget hos beboeren og ikke bare vente på initiativer fra beboeren. Men netop i dette landskab finder vi i den ene ende en passiv afventen og i den anden ende en overtagelse. Og det interessante er her, at uanset graden af passivitet eller indgreb, så kan dette være begrundet i det samme ønske om et hensyn til beboeren og et ønske om at være gæst i beboerens hjem. Det er imidlertid legitimeringsgrundlaget og vejen frem til det samme ønskede mål, som kan være helt forskellig. Dette kan være legitimeret f.eks. i en behandlingskultur eller i værdier som renhed, orden, ryddighed, punktlighed. Og det er dette legitimeringsgrundlag, som fører personalet i den ene eller anden retning.

Livet i et nærmiljø – på hvis præmisser?

Afviklingen af HVPU betød bl.a. at mennesker med funktionshæmning ikke skulle leve afsides, men integreres i almindelige bomiljøer. Trafikken til og fra disse boliger, rækken af parkeringspladser foran bofællesskabet, de ikke plejede blomsterbed ved disse boliger gør det imidlertid ikke vanskeligt at se, at der her er tale om en anden type boliger i området. Ligesom der findes og anvendes normer for livet inde i bygningerne, findes dette også for forholdet til naboer og nabobygninger. Der findes en del regler for hvad man kan bygge og der findes regler om ro (efter kl.22), og der findes regler om ikke at være til gene for sine naboer. Når man er kendt med disse regler, betyder det, at man bryder dem, når man ikke følger dem. Når man integrerer

Ligesom der findes og anvendes normer for livet inde i bygningerne, findes dette også for forholdet til naboer og nabobygninger.

Dette indebærer imidlertid ikke, at de ansatte selv oplever dette meningsfyldt

beboere i bofællesskab med den almindelige husbebyggelse, har man rent organisatorisk set foretaget et vigtigt skridt henimod at integrere i stedet for at udstøde disse mennesker geografisk.

Et af problemerne knyttet til dette, når det gælder bofællesskaberne er imidlertid, at det ofte kun er personalet, som er kendt med disse nærmiljøregler (hvoraf nogen desuden er uskrevne), mens beboeren

ikke er det. Vores studie peger på, at den kontrol, som personalet allerede i udgangspunktet har i forhold til beboerne, yderligere forstærkes af, at beboerne også skal indgå i et nærmiljø. Personalet pålægges gennem denne bo-integration at kontrollere adfærden med henblik på, at den holder sig indenfor de aktuelle nærmiljøregler.

I et af vore bofællesskaber (bofællesskab 1) var der en ung mand, som i en periode havde tilbøjelighed til at klæde sig af og gå nøgen ud på gaden. En nat gik han også ud på sin altan splitternøgen for at onanere. Både for at skærme naboerne fra at risikere at se dette en dag og for at han ikke skulle ydmyges besluttede personalet, at døren til altanen herefter skulle låses på en måde, som ikke gjorde det muligt for beboeren at åbne den. Men beboeren havde hverken nok tegnsprog eller evne til at få begribeliggjort, at han

altså ikke kunne gå ud på sin (egen) altan. For ham blev dette en ubegrundet sanktion. Måske er det en af de vigtigste midler til, at en sanktion virker efter sin hensigt, at vedkommende, som får sanktionen, både forstår den og er enig i den. Denne mulighed har altså ikke alle – og det betyder reelt, at integration i værste fald kan handle om indgreb i det private. Og for personalet

handler det altså om at forstærke deres kontrolfunktion overfor beboerne for at disse indordner sig de skrevne og uskrevne nærmiljø-regler.

Dette indebærer imidlertid ikke, at de ansatte selv oplever dette meningsfyldt. Det er mere korrekt at sige, at de gør det, som skal til for at beboerne kan leve i det aktuelle nærmiljø.

Desuden er de ikke nødvendigvis de eneste aktive aktører i forhold til en sådan kontrol overfor beboerne. I vores materiale har vi således et eksempel på, at lokalbefolkningen klager til personalet over, at en beboer går og hænger ved et center i bygden og ifølge dem generer folk ved sin tilstedeværelse udenfor centeret. Dette er netop et eksempel på, at også lokalbefolkningen kan medvirke til at forstærke personalets kontrolfunktion overfor beboerne.

Når det gælder kontakt med naboer viser forskning, at det er vigtigt ikke at overdrive intensiteten af nabokontakt (Wiborg

1996). På den anden side er det også vigtigt at skelne mellem forklaringerne på denne manglende direkte nabokontakt. I ingen af vore 6 bofællesskaber havde beboerne kontakt med naboer og der blev heller ikke gjort nogen forsøg på at opnå kontakt. Det følgende citat illustrerer hvordan dette typisk forholder sig:

Jeg tror aldri de blir en del av (livet her, min bemerkning) holdt jeg på å si. De bor jo i egne boliger, men de må alltid ha folk – mange iallfall, med seg. De er i sin gruppe de som er godt fungerende, men de blir aldri integrert i samfunnet sånn at naboer ringer på og spør om de vil komme til kaffe og sånn, eller – jeg tror ikke – de må ha kjøpte støttekontakter og sånt, de glir ikke inn som en av naboene.

(Fra interview med en miljøarbejder, som er i færd med at tage omsorgsarbejderuddannelse, bofællesskab 5.)

I den offentlige mediedebat om integration har der længe pågået en debat om hvilke krav man skal stille til indvandrere, f.eks. i forhold til sprog. Men hvilken problematik rejses, når de mennesker, som skal integreres, ikke har de mentale evner til at leve op til nogen af disse krav? Vores studie viser, at den positive intention med integrationen meget let «vender» til et indgreb i beboernes muligheder for at blive aktører i private rum. Og personalet tvinges altså i den situation til at bidrage til dette ved at kontrollere, at beboernes adfærd ikke bryder de skrevne og uskrevne regler for adfærd i nærområdet. I den grad personalet ikke selv er enig i dette, vil dette udløse dilemmaer for deres arbejde.

I klassiske sociologiske studier af integration i samfundet hævdes det, at problemerne tilspidser sig, når integrationen enten er for svag eller for stærk (Durkheim 1978). Der kan være mange og sam-

mensatte forklaringer på en for svag og en for stærk integration, men ett af ledene i dette handler om graden og typen af sociale bindinger mellem mennesker, og her betragtes storbyen og landsbyen traditionelt som modsætninger. I vores materiale indgår såvel bofællesskaber i bygdesamfund som i byområder. Som en del af observationstiden fik den ene af os anledning til at være med på bytur i begge områder. Forskellen mellem de to turer var tydelig. I det lille bygdesamfund var det muligt at gå rundt på samme måde som andre indbyggere, altså uden at vække opsigt. Dette hænger sammen med et mere generelt træk ved bygdesamfund, der handler om, at der her skabes flersidede relationer mellem indbyggerne, fordi det netop drejer sig om en relativt lille befolkningsgruppe og folk derfor mødes stadigvæk og i forskellige sam-

Men hvilken problematik rejses, når de mennesker, som skal integreres, ikke har de mentale evner til at leve op til nogen af disse krav?

menhænge (Wiborg 1996). Dermed bliver indbyggerne efterhånden kendt med beboerne fra bofællesskabet også. I byen derimod var gruppen af personale og beboere kontinuerligt udsat for mange og granskende blikke. En værneplejer, som var med her (fra bofællesskab 2), gav mig en beretning om hvordan han havde måttet vænne sig til denne stirren under byture – og at han kendte til andre værneplejere, som simpelthen undgik at tage på byture af den grund. Fra sociologiske teorier om hverdagslivets sociale interaktioner (Goffman 1969) ved vi, at en sådan stirren kan påføre andre stor grad af ubehag.

Men der var store forskelle på blikkene, som «ramte» vores gruppe. Nogen vendte sig væk, straks de fik øje på det ikke-vante (unormale). Andre sendte medlidende blikke til personalet. Og atter andre var så nysgerige, at de spurgte nærmere; dette sidste var det særligt børn, som kunne finde på. Endelig var der også voksne, som så ud til at stirre sig «mætte»; de fulgte gruppen med deres blik så længe det kunne lade sig gøre.

I det lille bygdesamfund hændte det naturligvis, at en beboer kunne få et «afvig» under turen. Da havde personalet fra boligen etableret en ordning, som drejede sig om at give eventuelle involverede personer et kort med navn og telefonnummer til lederen af bofællesskabet. Tavshedspligten for personalet i boligerne indebærer, at en ansat ikke kan stå på gaden og begynde og forklare forhold ved den beboer, hun har med sig. Men hun kan give vedkommende et sådant kort, og da kan denne person ringe til lederen, som da i generelle vendinger vil kunne forklare hensigten med f.eks. den metode,

som er anvendt overfor beboeren i en landsby-offentlighed.

Denne ordning tager hensyn til den begrænsning for informationsmulighed, som tavshedspligten lægger på personalet, og samtidig er det en ordning, som tager udgangspunkt i et hensyn, som er specielt vigtigt i det lille bygdesamfund: nemlig at finde muligheder for at få anledning til at forklare personalets gode hensigt med deres handlinger overfor disse mennesker med psykisk udviklingshæmning. På grund af nærheden til andre i bygdesamfundet er dette et vigtigt behov her. Men det er også vigtigt at pointere, at dette behov er noget, som skabes af indbyggerne selv.

Tavshedspligten for personalet i boligerne indebærer, at en ansat ikke kan stå på gaden og begynde og forklare forhold ved den beboer

Integrationsproblematikken ser altså ud til at øge kravene til personalet i forhold til at skulle tvinge dem til at kontrollere beboernes adfærd i nærmiljøet. Selvom indordningen under nærsam-

fundets normer også er store i bygdesamfundet, afhjælpes dilemmaerne hos personalet imidlertid her af mulighederne for at kunne forklare bygdesamfundets beboere hvorfor de f.eks. har udført bestemte handlinger overfor en beboer på gaden. Det er sansynligt at antage, at der findes et større ønske om at forklare handlinger og adfærd de steder, hvor der findes flersidede relationer mellem mennesker og hvor man således stadig træffer på de samme mennesker fremfor der, hvor disse andre stadig er nye. Og denne kundskab om bofællesskabets beboere vil da kunne bidrage til større forståelse for beboerne, hvilket er ett moment på vejen til en integration, som også tager højde for egne præmisser hos dem, der skal integreres.

Naturligvis lægger et nærmiljø altid nogen præmisser for hverdagslivet der. Dette berører

alle. Kernen i dette handler imidlertid om, at dem, der er afhængige af fællesskabets hjælp, lettere underordnes et sådant ofte implicit regelsæt end dem, der ikke er afhængig af denne type hjælp. Vores studie peger således på faren for, at integrationen bliver til hverdagstvang gennem en øget kontrol med beboernes adfærd. Dette vil i så fald bryde med de nationale intentioner efter HVPU for dette. Ligesom det gælder boligen forstået som et privat rum, gælder det også livet i nærmiljøet, at hvis de psykisk udviklingshæmmede ikke skal begrænses i deres selvudfoldelse i disse rum, da må der aktivt tilrettelægges for dette.

Egne eller andres fritidsprojekter?

Vores studie peger på, at det i stedet for at tale om et socialt netværk for beboere i bofællesskab, kan være frugtbart at tale om vigtige formidlingspersoner ud til storsamfundet for den enkelte beboer. Dette kan f.eks. dreje sig om familiemedlemmer, hjælpeværge, ansatte, hovedkontakten for den enkelte beboer, og det kan dreje sig om en støttekontakt, som imidlertid kun en mindre del af beboerne i bofællesskab har knyttet til sig. Det er støttekontakten, som jeg vil se nærmere på her, eftersom dette er en person, som særlig er tænkt som støtte for beboernes fritid.

I et rundskriv til Lov om sociale tjenester vejledes der på følgende måde om dette:

«Støttekontaktens vigtigste opgave er som regel å hjælpe den enkelte til en meningsfuld fritid uten at dette kobles sammen med sosialtjenestens tilsynsansvar. Oppgavene vil

kunne innebære sosialt samvær og å følge vedkommende til ulike fritidsaktiviteter. Et samarbeid med sosialtjenesten kan være aktuelt, hvis støttekontakten i sitt arbeid støter på vanskeligheter eller blir oppmerksom på forhold som vedkommende ikke rår med på egen hånd. Tyngdepunktet i rollen som støttekontakt skal imidlertid ligge på kontakt og støtte på

brukerens premisser og etter dennes ønsker.» (Fra Rundskriv I-1/93 Lov om sosiale tjenester m.v. punkt c, s.109.)

Vejledningen er helt klar. Den fritid, som beboerne skal få tilgang til via en støttekontakt, skal ske på beboernes egne premisser. Det som imidlertid ikke fremgår, er hvordan dette skal håndteres, når den, som skal sette premisserne, ikke selv kan redegøre for dette på en måde, som let kan oversættes til en praksis af en støttekontakt.

Et klagesagsmateriale⁶, som indgår i vores empiri, dokumenterer at en vigtig problematik knyttet til beboernes fritid handler om, hvorvidt denne fritid er opfyldt gennem personalet i boligen eller bedre kan ivaretages af en støttekontakt udefra. Eftersom de fleste beboere i

bofællesskab ikke har støttekontakt, er det altså en etableret praksis, at en eventuel fritid til beboerne skal opfyldes med udgangspunkt i bofællesskabet. Klagerne i vores materiale var en reaktion på, at en række kommuner reducerede timetallet for støttekontakten til den psykisk udviklingshæmmede. Pårørende (og andre som klagede på vegne af beboere) havde den opfattelse, at den psykisk udviklingshæmmede ikke fik

Ligesom det gælder boligen forstået som et privat rum, gælder det også livet i nærmiljøet

De anså det for helt centralt, at det netop ikke er det daglige personale, som tager sig af fritidsfunktionerne, men at dette gøres af andre udefra

opfyldt sit fritidsbehov, hvis antallet af timer på støttekontakten blev skåret ned. De anså det for helt centralt, at det netop ikke er det daglige personale, som tager sig af fritidsfunktionerne, men at dette gøres af andre udefra.

Vores analyse af hverdagslivet i bofællesskabet giver empirisk grundlag for at understøtte dette. Analysen peger på vigtigheden af, at beboere – hvis de skal have mulighed for egenkontrol i en fritid – er afhængige af, at personer udenfor bofællesskabet kan varetage denne støttefunktion. Dette hænger sammen med, at det enkelte bofællesskab vil udvikle sin egenkultur med regler og værdier for livet og arbejdet der – og beboerne vil let indordnes dette regel- og værdisæt, fordi de ikke primært kommer til bofællesskabet som boligegjere (el.lgn.), men som mennesker der er afhængig af hjælp.

Ligesom en lønarbejder har brug for frihed fra det lønnede arbejde, kan beboeren i bofællesskabet siges at have brug for frihed fra de metoder, som personalet anvender i sit daglige arbejde der. Såfremt dette personale også skal varetage fritidsfunktionen, vil dette gøres ud fra det samme regel- og værdisæt, som findes i bofællesskabet i hverdagen. Som jeg skal give et eksempel på nedenfor, er det uanset en udfordring at lægge til rette for fritid på beboerens egne præmisser, også for støttekontakter udefra. Men skal dette håndteres indenfor bofællesskabets rammer, er udfordringen langt mere omfattende, eftersom dette da også kræver en løsrivelse fra de daglige rutiner og vaner i bofællesskabet.

I vore 6 bofællesskaber med totalt 20 beboere fandt vi fire støttekontakter og i alle tilfælde viste det sig, at støttekontakterne også havde (eller i ett tilfælde havde haft) ansættelse i bofæl-

lesskabet. Disse støttekontakter havde dermed en dobbeltrolle som ansatte og støttekontakter for personer i bofællesskabet. I det følgende citat redegør en ansat for forskellen mellem de to roller:

...Men her (i bofællesskabet, min bemærkning) – det er jo mye mer detaljert her da, her vet vi mye mer hva vi skal gjøre – og selv om vi jo selvsagt må være en del kreative selv og gjøre en del ting selv, finne på ting og sånn. Men på Reidar så gjør jeg jo alt selv, altså da må vi jo – altså det er jo ingen som har fortalt meg hva jeg skal gjøre med Reidar, men unntak av det at han skal gå ned i vekt – litt.

Interviewer: Ja, moren?

Informant: Ja, men det er ikke noe sånn krav at han skal liksom sånn ned til sånn og sånn vekt, men det er mer sånn bare et ønske om det.

Interviewer: Ja, det er jo heller ikke så lett for deg når du har et visst antall

timer i måneden (ler, min bemærkning)?

Informant: Nei, det er jo ikke det. Men altså jeg står jo fritt til å gjøre sånn sett hva jeg vil. Her (i bofællesskabet, min bemærkning) kan jeg jo egentlig ikke det, jeg må jo forholde meg til at alle må gjøre likt, liksom.

(Fra interview med en støttekontakt/miljøarbejder med planer om at tage værne-plejeruddannelsen, bofællesskab 6).

Informanten peger på, at der er en forskel mellem støttekontaktarbejdet og arbejdet i bofællesskabet, som handler om graden af frihed til at vælge indholdet i arbejdet. Mens arbejdet i bofællesskabet må følge de fælles aftaler for hvordan ting skal gøres, og her tilstræbes i dette tilfælde også lighed i måden arbejdet gøres på i forhold til den enkelte beboer, oplever han frihedsgraden for dette større i støttekontakt-

Hun har bedt støttekontakten om at udfylde fritiden med noget, som kan medvirke til at beboeren får motion

arbejdet. Denne erfaring underbygger vores fund i studien om, at der i det enkelte bofællesskab udvikles en kultur, som forpligter den enkelte ansatte, og som altså i forhold til en fritid for en beboer vil lægge klare føringer på dette arbejde også. Men citatet viser også en anden vigtig pointe: nemlig at der på ingen måde ligger en garanti for, at der her ikke kan komme føringer ind fra andre. I dette tilfælde drejer det sig om moderen til den aktuelle beboer. Hun har bedt støttekontakten om at udfylde fritiden med noget, som kan medvirke til at beboeren får motion. Og støttekontakten har taget dette alvorlig og bruger derfor ofte tiden til at spille fodbold med beboeren. At begge finder glæde ved dette ændrer ikke ved den analytiske konklusion, man kan trække her, nemlig at fritidsprojekter, når de skal organiseres gennem et støtteapparat, ligger i en risikozone for at blive andres projekter i stedet for et eget projekt for den, som skal have fritid.

Set fra et perspektiv, som sætter hverdags-
tvang på dagsordenen, bliver det således i første række vigtigt at pege på nødvendigheden af at finde andre end personale fra bofællesskaber til at varetage dette arbejde, selvom der ser ud til at være forbundet en del rekrutteringsproblemer med dette (jf. St.meld. 40). Og i anden række bliver det vigtigt at lægge til rette for, at de (få) fritidsprojekter, som antallet af støttekontakt-timer tillader, ikke overstyres af andres projekter på beboerens vegne – uanset at dette oftest vil tage udgangspunkt i et ønske om at gøre det bedste for beboeren.

De private rums udfordringer

Den måde jeg har valgt at diskutere hverdags-
tvang på i denne artikel, har været ved at stille spørgsmålet om hvilke muligheder psykisk udviklingshæmmede gives for at deltage i beslutninger, som gælder deres eget hverdagsliv.

Selvom velfærdsstatens intentioner er klare og gode på dette område, viser praksis imidlertid, at de gode hensigter enkelt kan slå over i det, som set fra beboernes perspektiv kan kaldes for en hverdagstvang. Dette kan presses af nogen organisatoriske forhold (som f.eks. dette med integreringen af beboerne i et lokalmiljø) eller det kan presses af personalets eller andre formidlingspersoners overbevisninger om, hvad der er det «bedste» for beboerne. Vores studie viser, at hverdagstvangen er en potentiel vigtig usynlig tvang, og at den specielt skjuler sig bagved de gode hensigters handlinger. Dette betyder, at de store udfordringer ligger *før* disse handlinger, nemlig i perspektivet på livet til den enkelte psykisk udviklingshæmmede. Empirisk indsigt i dette felt viser, at livet ikke reduceres til det, som nogen vil kalde grundlæggende behov eller det bare at overleve en hverdag, fordi mennesket får en reduceret mental kapacitet og bliver afhængig af fællesskabets hjælp for at klare en hverdag. I princippet vil livet for alle handle om stadig at overskride og udvikle egne interesser og ønsker. Og det er et meget vigtigt bidrag til dette fra velfærdsstatens side, hvis der strategisk og aktivt lægges til rette for, at også psykisk udviklingshæmmede får reelle muligheder for at være aktører i hverdagslivets private rum.

Referencer:

- Bourdieu, Pierre (1995): Distinksjonen.
En sosiologisk kritikk av dømmekraften.
Oslo: Pax Forlag.
- Christensen, Karen og Even Nilssen (2003):
Slutrapport for projektet «Tjenester for psykisk udviklingshæmmede. (Upubliceret rapport.)
Bergen: Rokkansenteret.
- Durkheim, Emile (1978): Selvmordet. Oslo:
Gyldendal Norsk Forlag.
- Goffman, Erving (1969): The Presentation of Self in
Everyday Life. London: Penguin.

Gullestad, Marianne (1989): Kultur og hverdagsliv. På sporet av det moderne Norge. Oslo: Universitetsforlaget.

Weintraub, Jeff (1997): «The Theory and Politics of the Public/Private Distinction» i Weintraub and Kumar (eds.): Public and Private in Thought and Practice. Perspectives on a Grand Dichotomy. Chicago: The University of Chicago Press.

Wiborg, Agnete (1996): «Naboskap uten fellesskap?» i Kristian Aasbrenn (red.): Opp og stå, gamle Norge. 16 artikler om distriktspolitikk og lokalt utviklingsarbeid.

Oslo: Landbruksforlaget.

Andet:

Lov om sosiale tjenester af 13.12.1991.

NOU, Norges offentlige utredninger 2001:22. Fra bruker til borger. En strategi for nedbygging av funksjonshemmende barrierer.

Rundskriv I-1/93 Lov om sosiale tjenester m.v.

St. meld. nr. 40 (2002–2003): Nedbygging av funksjonshemmende barrierer. Strategier, mål og tiltak i politikken for personer med nedsatt funksjonsevne.

¹ Denne artikkel er en omarbejdet og forkortet versjon af et indlæg holdt på SOR-Samordningsrådets fagdager i Bergen 22–23.april 2004. Indlægget blev også formidlet tidligere på Norsk Forbund for Utviklingshemmedes (NFU's) fylkesledersamling i Bergen 30.januar 2004.

² Studien havde titlen «Tjenester for psykisk utviklingshemmede» og blev finansieret af Norges Forskningsråd. Even Nilssen fra Rokkansenteret i Bergen var ansat som forsker på projektet størsteparten af tiden. Formelt set blev projektet afsluttet oktober 2003.

³ Når jeg i artiklen refererer til vore bofællesskaber, er det gennem et nummer (bofællesskab 1–6). I et enkelt citat giver jeg en beboer et navn. Dette navn er fiktivt.

⁴ På norsk: yrkeskarriere.

⁵ I en mere samlet analyse fra projektet, som er planlagt publiceret senere, indgår også familielivet som et vigtigt privat rum.

⁶ I tilknytning til et andet projekt blev alle klager over sociale tjenester indsamlet for Hordaland i perioden 1993–97. Ud af dette materiale udgjorde klagerne fra psykisk udviklingshæmmede (ved repræsentanter) 17%, i antal var dette 77 klagesager. Af disse 77 klagesager handlede 47 om støttekontakt, altså 60%. Dette materiale indgår i det aktuelle projekt her.

Vores datamateriale består af følgende:

Bofællesskab	I	II	III
Central karakteristik	Placeret i et byområde	Placeret i et landligt område	Stort indslag af uddannede
Observation	4 uger i 1999 (fordelt på tre bofællesskaber)	1 uge i 2000 (ett bofællesskab) bofællesskaber)	2 uger i 2001 (fordelt på 2
Interview	13	6	8

Klager fra psykisk udviklingshæmmede (fra 1993–97) over støttekontakt: totalt 77 klager